

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК:351: 504.06

Тетяна КОЗАЧЕНКО
*Національна академія державного управління
при Президентові України*

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ

Розглядаються концептуальні засади стратегічної екологічної оцінки. Розкриваються сутнісні характеристики та об'єктна визначеність стратегічної екологічної оцінки. Визначаються основні принципи та методичний складник. Окреслюється алгоритм та етапи стратегічної екологічної оцінки. Стратегічна екологічна оцінка розглядається як інноваційний інструмент екологізації публічного управління.

Ключові слова: стратегічна екологічна оцінка, плани, програми, концептуальні засади, публічне управління.

Tetiana Kozachenko. Theoretical and conceptual foundations of the strategic environmental assessment

The conceptual foundations of the strategic environmental assessment are considered. The essential characteristics and object definition of the strategic environmental assessment are disclosed. The basic principles and methodical component are defined. The algorithm and stages of the strategic environmental assessment are outlined. Strategic environmental assessment is considered as an innovative tool for the environmental management of the public administration.

Key words: strategic environmental assessment, plans, programs, conceptual foundations, public administration.

Антропогенне навантаження на природне середовище, яке зумовлюється посиленням перетворювальної діяльності людини, визначає й посилення уваги до вирішення екологічних проблем. Для зменшення екологічної напруженості необхідно постійно оцінювати наслідки впливу (як фактичної, так і планованої господарської діяльності) на навколишнє природне середовище та шукати оптимальні рішення, що сприятимуть запобіганню можливих негативних змін у навколишньому середовищі. Урахування екологічних складників ще на стадії планування виявляється набагато дешевшим порівняно з коштами, витраченими на проведення заходів щодо відшкодування завданих економічних збитків.

Оскільки будь-яка запланована господарська діяльність пов'язана з використанням природних ресурсів і тою чи іншою мірою характеризується впливом

© Козаченко Т. П., 2018

Державне управління та місцеве самоврядування, 2018, вип. 3(38)

на навколишнє середовище, то економічно доцільніше проаналізувати її екологічну небезпеку на етапах розробки стратегічних документів і всебічно оцінити всі наявні альтернативні варіанти розвитку. Як свідчить міжнародна практика, під час вирішення подібних завдань високу ефективність демонструє стратегічна екологічна оцінка (СЕО). У нашій країні триває початковий етап впровадження СЕО, тому одним із принципово важливих завдань на національному рівні є формування ефективної системи СЕО.

Значний внесок у дослідження питань СЕО зробили як зарубіжні, так і вітчизняні вчені (Т. Фішер, К. Вуд, М. Бекер, Дж. Картер, О. Черп, В. Вінниченко, С. Харічков, Г. Марушевський, Є. Хлобистов, Л. Жарова, М. Півень та ін.), праці яких становлять наукове підґрунтя нашого дослідження.

На сьогодні існує об'єктивна потреба теоретичного узагальнення знань, пов'язаних із вичерпним поясненням концептуальних засад СЕО як інноваційного інструменту екологізації публічного управління.

Метою публікації є розробка концептуальних засад СЕО планів і програм у сфері публічного управління. Результати наукових досліджень матимуть практичний характер і можуть бути використані під час розроблення методичних рекомендацій щодо проведення СЕО планів та програм у сфері публічного управління.

Термін «концепція» є комплексним та складним поняттям, яке в науковій літературі має різні варіанти тлумачення. Так, на думку В. Сергєєва, концепція – це спосіб розуміння, трактування об'єкта дослідження, керівна ідея для систематизованого висвітлення [3, с. 72 – 73].

У контексті нашого дослідження вважаємо, що концептуальні засади СЕО планів і програм у сфері публічного управління можна подати як поєднання об'єкта, мети, принципів, функцій та методичного інструментарію. Широка теоретична концептуалізація СЕО передбачає витлумачення складників його смислової матриці. Передусім широкі межові концептуальні засади утворює стратегічна спрямованість (стратегія) та екологічні потреби.

Продовжуючи розгляд питання з визначення поняття «стратегічне екологічне оцінювання», слід звернути увагу на зв'язок його походження із сучасним розумінням планів та програм як стратегічних документів. Ключовим у характеристиці цих документів є термін «стратегія». Термін «стратегія» визначає характер призначення управлінських рішень, спосіб вирішення наявних проблем, визначення цілей майбутнього розвитку [2]. Одним із варіантів використання терміна «стратегія» для цілей управління є визначення за його допомогою планових документів, що визначають довгострокові цілі, ресурси й дії, необхідні для досягнення визначених цілей. Узагальнюючим є визначення, за яким стратегія – це «план, який інтегрує головні цілі організації, її політику та дії у певне узгоджене ціле» [4, с. 81].

І. Бойко зазначає, що під екологічними потребами розуміють ті, задоволення яких не чинить екодеструктивного впливу на споживачів, середовище їх існування і життєдіяльності та сприяє екологізації довкілля [1, с.165].

У широкому розумінні оцінку можна тлумачити як встановлення якості чогось, ступеня, рівня. У контексті нашого дослідження оцінювання впливу – це встановлення ступеня (рівня) та ціни ризику, де рівень ризику (впливу) являє собою якісне оцінювання, а ціна (величина збитків та втрат навколишнього природного середовища) – кількісне.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на відмінності понять «екологічна оцінка» та «стратегічна екологічна оцінка». Екологічна оцінка може здійснюватися як на рівні окремих проектів, так і на рівні «стратегічних» документів (планів розвитку територій або галузей господарства, програм, політик, стратегій тощо). Вона буде називатися, відповідно, оцінюванням впливу на довкілля та СЕО (рис. 1). Від інших видів екологічного оцінювання СЕО відрізняє саме об'єкт оцінювання.

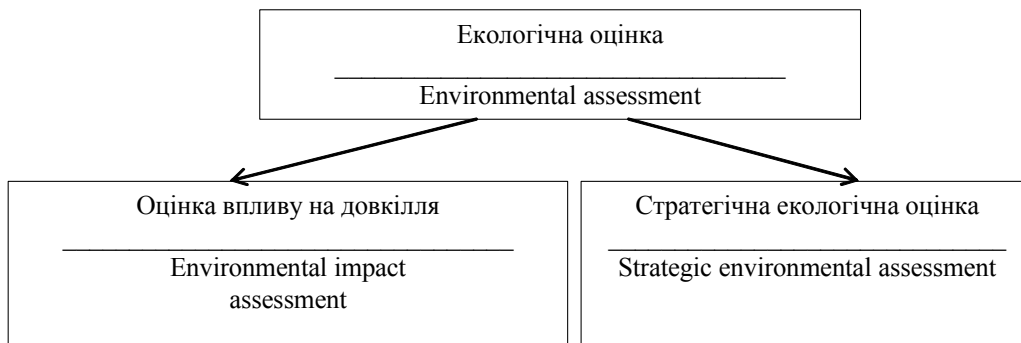

Рис. 1. Види екологічної оцінки

Класичне визначення СЕО надає Б. Садлер. Зокрема, він описує СЕО як систематичний процес, який дозволяє забезпечити те, щоб екологічні наслідки політики, планів і програм належним чином були розглянуті на ранніх етапах процесу прийняття рішень [18]. Інші науковці визначають СЕО як інструмент підтримки прийняття рішень, створений для інтеграції соціальних і екологічних питань у плани та програми високого рівня, який об'єднує разом різні аспекти проблеми, різні перспективи та надає можливі альтернативи в доступній формі особі, яка приймає рішення [19].

М. Партідаріо надає СЕО характеристику стратегічного інструменту, який покликаний створити контекст, спрямований на сталий розвиток за допомогою інтеграції аспектів охорони навколишнього середовища та сталого розвитку в процес прийняття рішень, а також оцінити можливості стратегічного розвитку та наслідки прийнятих рішень [17].

На нашу думку, Протокол про стратегічну екологічну оцінку (Протокол про СЕО), який є міжнародним правовим документом (ратифіковано в Україні), найбільш повно та об'єктивно відображає сутнісну характеристику СЕО, а саме: СЕО – це оцінювання ймовірних екологічних наслідків, зокрема пов'язаних зі здоров'ям населення, яке поєднує визначення сфери застосування екологічної доповіді та її підготовки, забезпечення участі громадськості й консультацій, а також урахування в плані чи програмі положень екологічної доповіді та результатів участі громадськості та консультацій [6].

Ми погоджуємось із думкою С. Шершуна, який наголошує, що насамперед слід звернути увагу на об'єкт СЕО, який безпосередньо вказує на призначення цього виду оцінювання, сферу її застосування. Маючи як і інші види оцінювання загальний об'єкт стан навколишнього середовища, увага зосереджується на документах, що визначають стратегію розвитку держави на перспективний період, мають сприяти сталому розвитку економіки, її окремих секторів, що неможливо без урахування завдань охорони навколишнього середовища, які не допускають погіршення стану цього середовища [10, с. 267]. Іншими словами, *об'єкт СЕО* – це програми та плани, розроблені владою на національному, регіональному або місцевому рівні.

У цьому контексті варто конкретизувати сферу діяльності. СЕО проводиться стосовно планів і програм, які готуються для сільського господарства, лісового господарства, рибальства, енергетики, промисловості, зокрема гірничодобувної, транспорту, регіонального розвитку, утилізації відходів, водного господарства, зв'язку, туризму, планування розвитку міських та сільських районів або землекористування [6]. Винятки становлять програми у сфері національної оборони,

цивільного захисту та надзвичайних ситуацій, програми, що стосуються фінансових та бюджетних питань.

Крім того, слід також визначити конкретну мету оцінювання, адже саме від цього залежатиме перелік оцінюваних параметрів, методи оцінювання, рід, тип, підвид або інші класифікаційні ступені потенціалу, які потребують диференціації. Метою СЕО в широкому розумінні є забезпечення врахування та інтеграції екологічних міркувань у процес прийняття стратегічних рішень, на підтримку екологічно обґрунтованого та сталого розвитку.

Спектр концептуальних конструктів СЕО доповнюють *принципи СЕО* та *методичний складник*, який можна подати як комплекс методів, підходів та інструментів СЕО.

У цьому контексті доречно зазначити, що до визначення принципів СЕО різні науковці підходять з різних позицій та пропонують власне бачення. Так, М. Півень, досліджуючи просторовий розвиток, порушує питання принципів СЕО та зазначає, що під час застосування процедур проведення СЕО доцільно керуватися такими принципами, виробленими в державах Західної Європи впродовж тридцяти років: конкретність мети; пріоритетність цілей, сталий розвиток, ширина охоплення, інтеграція, прозорість, економічна ефективність [5, с. 64].

Професори Є. Хлобистов та Л. Жарова вважають, що для більш конкретного та чіткого впровадження системи СЕО доцільно визначити принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України. Основними принципами, на яких базується державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України, є принципи: цілісності; об'єктивності; науковості, гласності, самостійності, рівності, дотримання загальнодержавних інтересів [9]. Крім того, ці науковці доводять, що зазначені принципи безпосередньо відображені у вимогах до СЕО.

Вважаємо за потрібне розглянути основні принципи СЕО, закріплені в Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку» (п. 2. ст. 3). Зокрема, це принципи законності та об'єктивності, гласності, участі громадськості, наукової обґрунтованості, збалансованості інтересів, комплексності, запобігання екологічній шкоді, довгострокового прогнозування, достовірності та повноти інформації в проекті документа, міжнародного екологічного співробітництва [7].

Незважаючи на відмінність у поглядах щодо визначення принципів СЕО, на наш погляд, ефективна система СЕО має базуватися на ряді простих принципів, які відображають можливості бачення шляхів для мінімізації впливу на навколишнє природне середовище та поліпшення його стану як на національному рівні, так і в глобальному масштабі (таблиця).

Кожний окремих принцип сформульований як визначення з окремим поясненням, але використання всіх принципів як єдиного цілого сприятиме підвищенню рівня ефективності системи СЕО.

Зазначимо, що СЕО має комплексний характер і визначається системою показників. Тому при створення алгоритму СЕО, тобто послідовності дій для розв'язання завдань, можуть бути застосовані вже відомі методи, проведена їхня оцінка, аналіз, відбір або розроблені нові методи. Однак під час розроблення алгоритму СЕО також може бути застосований метод покрокової розробки, сутність якого полягає в тому, що алгоритм розробляється «зверху донизу». Такий підхід дозволить поділити алгоритм на окремі частини (етапи), кожна з яких розв'язує своє самостійне завдання, і об'єднати ці завдання в єдине ціле. У Протоколі про СЕО алгоритм проведення СЕО подано так:

- попередня оцінка;
- визначення сфери дії;
- екологічна доповідь;

- участь громадськості;
- консультації з природоохоронними органами та органами охорони здоров'я;
- транскордонні консультації;
- прийняття управлінського рішення;
- моніторинг [6].

Принципи стратегічної екологічної оцінки

Принцип	Характеристика принципу
Пріоритетності	Визначає пріоритетність вирішення екологічних проблем; процес СЕО повинен проводитися стосовно природоохоронних цілей і завдань
Превентивності	Означає, що екологічна оцінка проводиться до прийняття основних рішень з реалізації намічуваної діяльності і її результати використовуються при підготовці і прийнятті рішень
Відповідальності	Передбачає відповідальність за екологічні наслідки, що виникають у результаті прийняття управлінських рішень будь-якого рівня
Прозорості	Означає відкритість у демонстрації екологічної політики з боку державних органів управління, а вимоги і порядок процесу СЕО повинні бути чіткими і зрозумілими, зокрема щодо умов про належний рівень суспільної причетності
Самостійності	Визначається особливостями застосування СЕО, адже орган, що розробляє та впроваджує СЕО, є до значної міри не тільки незалежним від зовнішнього кон'юнктурного впливу, а й самостійним щодо вибору способу реалізації процедур та їх внутрішнього науково-аналітичного змісту
Комплексності	Передбачає розгляд різних впливів і наслідків, пов'язаних зі здійсненням програми, в їх взаємозв'язку, ґрунтується на уявленні про те, що розподіл навколишнього середовища на компоненти (повітря, вода, ґрунти) є спрощенням реальної ситуації
Прогнозування	Означає передбачення змін екологічної ситуації в довгостроковій перспективі
Участі зацікавлених сторін	Означає відкритість процесу для всіх зацікавлених сторін, що забезпечує врахування інтересів і можливостей різних груп та можливість врахування багатогранних екологічних факторів
Демократичності	СЕО не зводиться тільки до науково-технічного дослідження, але є також інструментом прийняття рішень
Цілісності	Передбачає, що СЕО є цілісною, системною, завершеною та внутрішньо структурованою процедурою
Об'єктивності	Процедури СЕО спираються саме на об'єктивні дані, численні та різнохарактерні експертні дослідження, що виключають свідому чи випадкову необ'єктивність чи упередженість
Сталого розвитку	Процес СЕО повинен виявити, які варіанти сприяють сталому розвитку, що забезпечує збереження і відновлення навколишнього середовища
Науковості	Це органічна складова одержання об'єктивних оцінок щодо СЕО

Іншими словами, порядок SEO – це систематичне та безперервне покрокове провадження дій щодо збору даних та їх аналізу, врахування питань охорони навколишнього природного середовища для запобігання невідворотних помилок та невиправданих витрат, яке супроводжується активним залученням громадськості для максимального врахування її інтересів під час розробки та реалізації стратегічних документів.

Доречним буде зазначити, що деякі дослідники запропонували розглядати SEO як «сімейство інструментів» [16, с. 655] або «сімейство підходів» [12, с.12] та як «загальну концепцію» [11, с.186].

Як зазначає Т. Фішер, незважаючи на те що зараз існує безперечно багато практичного досвіду SEO, залишається нестача систематичних досліджень на практиці. Відповідні методи та методології можуть бути визначені залежно від питань, які підлягають вирішенню, та альтернатив, які слід розглянути. Крім того, може бути важливим адміністративний рівень, на якому застосовується SEO [14, с. 149]. Зазначимо, що набір методів окреслюється залежно від спрямування об'єкта дослідження.

Для використання в практиці SEO доступна велика кількість методів та інструментів. Так, Н. Лі згадує 350 методів і прийомів, які були виявлені при дослідженні голландських міністерств на початку 1980-х рр. [15; 22]. Проте, як зазначає Т. Фішер [14, с. 39], незважаючи на такий широкий вибір, на практиці використовується лише дуже обмежений діапазон методів і прийомів, про що свідчать і інші дослідники [13; 20; 21].

Так, О. Черп та В. Вінниченко констатують, що у світовій практиці SEO частина методів (наприклад, сценарний аналіз або SWOT-аналіз), які широко використовуються, прийшла з практики стратегічного планування та адаптована до цілей SEO. Інші методи спочатку формувалися як методи SEO. До таких методів належить цільовий аналіз. Деякі методи SEO (наприклад, формування бачення, мультикритеріальний аналіз, сценарне планування) також розглядаються як «інструменти інтеграції» екологічних, економічних і соціальних аспектів розвитку. Ключовим елементом є консультації з громадськістю, які також мають свої особливості при використанні для цілей SEO [8, с.18].

Методи та інструменти, які частіше використовуються в процесі SEO, поділяють на декілька груп, серед яких: описові, аналітичні та методи залучення (рис. 2).

Описові методи та інструменти дають можливість визначити розміри, масштаби, тенденції, динаміку розвитку природних та економічних процесів, визначають стан та структуру екологічних, соціальних та економічних явищ.

Аналітичні методи уможливають визначення певних значень показників, дослідження причинно-наслідкових залежностей між явищами, силу впливу окремих факторів на предмет дослідження.

Щодо методів та інструментів залучення, то для процесу SEO доступна велика кількість методів залучення (консультацій та участі). Вибір відповідних методів та інструментів у конкретній ситуації залежить від ряду факторів, головне – від бажаного ступеня розширення можливостей і наявних ресурсів.

Таким чином, існує цілий ряд методів та інструментів, але вибір конкретних методів визначається масштабом стратегічної ініціативи, яка оцінюється, а також доступними ресурсами, досвідом та рівнем технічної підготовленості учасників процесу. Взагалі методи та технічні прийоми SEO мають бути доступними її учасникам, а ресурси, які витрачаються на проведення SEO, мають бути співрозмірні вартості розробки стратегічної ініціативи.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, можемо констатувати, що SEO є самостійним видом екологічної оцінки; вирізняється системою об'єктивних теоретико-концептуальних характеристик і сутнісних вимірів, сукупністю напрацьованих понять і категорій, певною єдністю принципів та поглядів на об'єкту

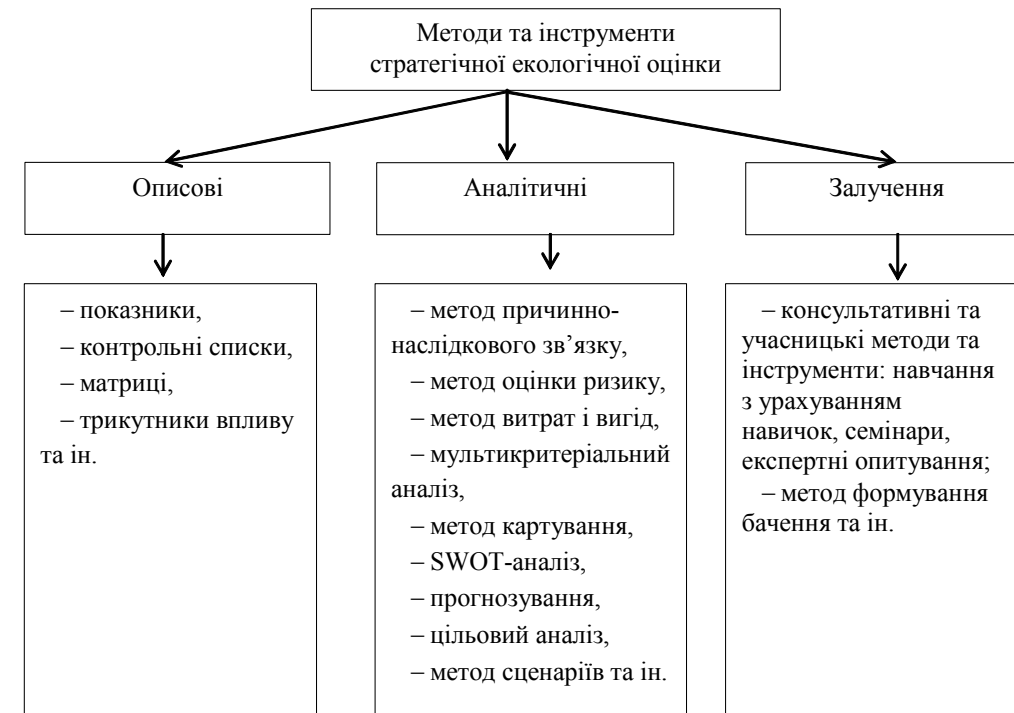

Рис. 2. Методи та інструменти (підходи) СЕО

визначеність. Крім того, СЕО являє собою інноваційний інструмент екологізації публічного управління та є дієвим механізмом забезпечення сталого розвитку суспільства.

Список використаних джерел / List of references

1. **Бойко І. І.** Концептуальні виміри екологічної свідомості / І. І. Бойко // Біоресурси і природокористування. – 2013. – № 12. – Т. 5. – С. 161 – 168 [Boiko I. I. Kontseptualni vymiry ekolohichnoi svidomosti / I. I. Boiko // Bioresursy i pryrodokorystuvannia. – 2013. – № 12. – Т. 5. – С. 161 – 168].
2. **Кемпбл Д.** Стратегический менеджмент / Д. Кемпбел, Дж. Стоунхайус ; [пер. с англ. Н. И. Алмазовой]. – М. : Изд-во Проспект, 2003. – 336 с. [Kempbel D. Strategicheskiy menedzhment / D. Kempbel, Dzh. Stounhayus ; [per. s angl. N. I. Almazovoy]. – М. : Izd-vo Prospekt, 2003. – 336 s.].
3. **Корпоративная логистика. 300 ответов на вопросы профессионалов** / [В. В. Дыбская, В. В. Иванов, В. И. Зайцев и др.] ; под ред. В. И. Сергеева. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 976 с. [Korporativnaya logistika. 300 otvetov na voprosy professionalov / [V. V. Dyibskaya, V. V. Ivanov, V. I. Zaytsev i dr.] ; pod red. V. I. Sergeeva. – М. : INFRA-M, 2005. – 976 s.].
4. **Краснокутська Ю. М.** Теоретичні засади до визначення сутності поняття «стратегія» / Ю. М. Краснокутська // Іноваційна економіка. – 2012. – № 6. – С. 80 – 83 [Krasnokutska Yu. M. Teoretychni zasady do vyznachennia sutnosti poniattia «stratehiia» / Yu. M. Krasnokutska // Inovatsiina ekonomika. – 2012. – № 6. – С. 80 – 83].
5. **Півень М. С.** Застосування Стратегічної екологічної оцінки для задач просторового та галузевого розвитку промислового виробництва / М. С. Півень // Механізми регулювання економіки. – 2006. – № 3. – С. 60 – 65 [Piven M. S. Zastosuvannia Stratehichnoi ekolohichnoi otsinky dlia zadach prostorovoho ta haluzevoho rozvytku promysloвого vyrobnytstva / M. S. Piven // Mekhanizmy rehuliuвання ekonomiky. – 2006. – № 3. – С. 60 – 65].
6. **Про ратифікацію** Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про

Державне управління та місцеве самоврядування, 2018, вип. 3(38)

оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті : Закон України від 1 лип. 2015 р. № 562-VIII. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/562-19> [Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro stratehichnu ekolohichnu otsinku do Konventsii pro otsinku vplyvu na navkolyshnie seredovyshe u transkordonnomu konteksti : Zakon Ukrainy vid 1 lyp. 2015 r. № 562-VIII. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/562-19>].

7. **Про стратегічну** екологічну оцінку : Закон України від 20 берез. 2018 р. № 2354-VIII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> [Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku : Zakon Ukrainy vid 20 berez. 2018 r. № 2354-VIII. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>].

8. **Стратегическая** экологическая оценка для развития регионального и муниципального планирования: пособие для практиков / М. В. Хогулёва [и др.]. – М. : [б. и.], 2006. – 46 с. [Strategicheskaya ekologicheskaya otsenka dlya razvitiya regionalnogo i munitsipalnogo planirovaniya: posobie dlya praktikov / M. V. Hotul'Yova [i dr.]. – М. : [б. и.], 2006. – 46 с.].

9. **Хлобистов Є.** Стратегічна екологічна оцінка для запобігання конфліктів: експертний погляд / Є. Хлобистов, Л. Жарова // Економіст. – 2016. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/12127-strategchna-ekologchna-ocnka-dlya-zapobgannya-konflktv-ekspertniy-poglyad.html> [Khlobystov Ye. Stratehichna ekolohichna otsinka dlia zapobihannia konfliktiv: ekspertnyi pohliad / Ye. Khlobystov, L. Zharova // Ekonomist. – 2016. – Rezhym dostupu : <http://ua-ekonomist.com/12127-strategchna-ekologchna-ocnka-dlya-zapobgannya-konflktv-ekspertniy-poglyad.html>].

10. **Шершун С. М.** Поняття стратегічної екологічної оцінки: питання визначення в законодавстві України / С. М. Шершун // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2014. – № 1. – С. 265 – 272 [Shershun S. M. Poniattia stratehichnoi ekolohichnoi otsinky: pytannia vyznachennia v zakonodavstvi Ukrainy / S. M. Shershun // Visn. Luhan. derzh. un-tu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka. – 2014. – № 1. – S. 265 – 272].

11. **Brown A. L.** Principles to guide the development of strategic environmental assessment methodology / Brown A. L., Therivel R. // Impact Assessment and Project Appraisal. – 2000. – Vol. 18. – P. 183 – 189.

12. **Dalal-Clayton B.** Strategic environmental assessment – a sourcebook and reference guide to international experience : monography / Dalal-Clayton B., Sadler B. – London : Earthscan, 2005. – 470 p.

13. **Fischer T. B.** Strategic Environmental Assessment in Transport and Land Use Planning / Fischer T. B. – Earthscan, London, 2002.

14. **Fischer T. B.** Theory and practice of strategic environmental assessment: towards a more systematic approach / Fischer T. B. – London : Earthscan, 2007. – 186 p.

15. **Lee N.** Bridging the gap between theory and practice in integrated assessment / Lee N. // Environmental Impact Assessment Review. – 2006. – Vol 26. № 1. – P. 57 – 78.

16. **Partidario M. R.** Elements of an SEA framework: improving the added-value of SEA // Environmental Impact Assessment Review. – 2000. – Vol. 20. – № 6. – P. 647 – 663.

17. **Partidario M. R.** Strategic Environmental Assessment Better Practice Guide: Methodological Guidance for Strategic Thinking in SEA / Partidario M. R. // Portuguese Environment Agency and Redas Energeticas Nacionais. – Lisbon, 2012. – 76 p.

18. **Sadler B.** International Study of the Effectiveness of Environmental Assessment – Final Report: Environmental Assessment in a changing world: Evaluation Practice to Improve Performance / Sadler B. ; International Association for Impact Assessment (IAIA) and Canadian Environmental Assessment Agency (CEAA). – Ottawa, 1996.

19. **Sheate W. R.** Integrating the environment into strategic decision-making: conceptualizing policy SEA / Sheate W. R. // Environmental Policy and Governance. – 2003. – Vol. 13. – P. 1 – 18.

20. **Therivel R.** The Practice of Strategic Environmental Assessment / Therivel R., Partidario M. – London : Earthscan, 1996.

21. **Therivel R.** Tools for strategic environmental assessment / Therivel R., Wood G. // Implementing Strategic Environmental Assessment / Schmidt M, Joao E. Albrecht E (eds). – Berlin : Springer, 2004. – P. 349 – 364.

22. **Vrom.** (Ministry of Public Housing, Physical Planning and Environmental Affairs) Prediction in Environmental Impact Assessment. Vrom. The Hague. – 1984. – Vol 17.

Надійшла до редколегії 27.08.18